

**RUS-TUZEM MAKBATLARI VA ULARNING TURKISTONDA TA'LIM RIVOJIGA
TA'SIRI****Xaydarov Furqat Xudoyshevik o'g'li**

Osio Xalqaro univerteti MM1-T-25 1-kurs magistranti.

e mail: furqatxaydarov178@gmail.com**<https://doi.org/10.5281/zenodo.18330016>**

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston o'lkasida tashkil etilgan rus-tuzem maktablarining vujudga kelish sabablari, ularning mustamlakachilik siyosatidagi o'rni, o'quv dasturi, ta'lim metodlari, mahalliy aholining bu maktablarga munosabati, jadidchilik harakati bilan o'zaro aloqasi hamda Turkiston ijtimoiy hayotiga ko'rsatgan ta'siri keng va tizimli tarzda tahlil qilinadi. Maqolada arxiv hujjatlari, internet manbalari, rus va o'zbek tarixchilari asarlari, jadid ziyolilarining qarashlari qiyosiy-uslubiy yondashuv asosida o'rganiladi. Tadqiqot rus-tuzem maktablarining Turkiston ta'lim tarixidagi murakkab va ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lgan o'rnini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Kalit so'zlar: rus-tuzem maktablari, Turkiston, mustamlakachilik, maorif siyosati, ruslashtirish, jadidchilik, ta'lim islohoti, milliy ziyolilar.

Аннотация. В данной научной статье всесторонне и систематически анализируются причины создания русско-туземных школ в Туркестанском крае Российской империей в конце XIX — начале XX веков, их роль в колониальной политике, учебная программа, методы обучения, отношение местного населения к этим школам, их взаимосвязь с движением джадидизма, а также влияние на общественную жизнь Туркестана. В статье на основе сравнительно-методологического подхода исследуются архивные документы, интернет-источники, труды русских и узбекских историков, взгляды джадидской интеллигенции. Исследование научно обосновывает сложное и двойственное место русско-туземных школ в истории образования Туркестана.

Ключевые слова: русско-туземные школы, Туркестан, колониализм, политика просвещения, русификация, джадидизм, реформа образования, национальная интеллигенция.

Abstract. This scientific article provides a comprehensive and systematic analysis of the reasons for establishing Russian-native schools in the Turkestan region of the Russian Empire during the late 19th and early 20th centuries. The study examines their role in colonial policy, curriculum, teaching methods, and the attitude of the local population toward these institutions.

Furthermore, it explores their interconnection with the Jadid movement and their impact on the social life of Turkestan. Using a comparative methodological approach, the article investigates archival documents, online sources, the works of Russian and Uzbek historians, and the perspectives of the Jadid intelligentsia. The research provides a scholarly justification for the complex and ambivalent position of Russian-native schools in the history of education in Turkestan.

Keywords: Russian-native schools, Turkestan, colonialism, enlightenment policy, Russification, Jadidism, educational reform, national intelligentsia.

Kirish. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi Turkiston o'lkasini siyosiy jihatdan egallabgina qolmay, balki ma'naviy va madaniy jihatdan ham bo'ysundirishga intildi.

Shu maqsadda ta'lim tizimi mustamlakachilik siyosatining muhim vositasi sifatida ko'rildi. Rus-tuzem maktablari aynan ana shu siyosat mahsuli bo'lib, ular orqali mahalliy aholi orasida rus tilini yoyish va imperiyaga sodiq kadrlar tayyorlash ko'zda tutilgan edi [1].

Tadqiqotchilar fikricha, rus-tuzem maktablari tashqi tomondan ma'rifiy muassasa sifatida namoyon bo'lsa-da, ichki mohiyatiga ko'ra siyosiy va mafkuraviy vazifani bajargan [2].

Adabiyotlar tahlili. Rus-tuzem maktablarining paydo bo'lish sabablari - Rossiya imperiyasi Turkistonda boshqarishda mahalliy tilni biladigan, rus madaniyatiga moslashgan va imperiya manfaatlariga xizmat qiladigan kadrlar yetishmasligini sezdi. An'anaviy maktab va madrasalar bunday vazifani bajara olmas edi, chunki u yerda asosan diniy bilimlar berilgan [3].

Shu bois chor ma'muriyati yangi turdagi, aralash ta'lim beruvchi maktablar ochishga kirishdi.

Akademik A. Ziyoyev ta'kidlaganidek, rus-tuzem maktablari Rossiyaning Turkistondagi mustamlaka siyosatining ajralmas qismi bo'lib, ular orqali mahalliy jamiyat ustidan nazorat kuchaytirilgan [1].

Birinchi rus-tuzem maktablarining tashkil etilishi - tarixiy hujjatlarga ko'ra, birinchi rus-tuzem maktabi 1884-yilda Buxoroda tashkil etilgan [4]. Keyinchalik Toshkent, Samarqand, Qo'qon va Farg'ona vodiysida bunday maktablar tez sur'atlarda ko'paydi. XX asr boshlariga kelib rus-tuzem maktablarining soni yuzdan oshgani qayd etiladi [5]. 1917-yilga kelib esa ularning umumiy soni 140 dan ortiq bo'lgan [6].

Rus-tuzem maktablarining tuzilishi va boshqaruvi - rus-tuzem maktablari Rossiya imperiyasi Maorif vazirligi va Turkiston general-gubernatorligi tomonidan nazorat qilingan.

Maktablar ikki bo'limdan iborat bo'lib, rus bo'limida rus o'qituvchilari dars bergan, tuzem bo'limida esa mahalliy muallimlar faoliyat yuritgan [7]. O'quv jarayoni qat'iy jadval asosida olib borilgan.

Material va metodlar. Rus-tuzem maktablarining o'quv dasturida rus tili markaziy o'rinni egallagan. Bundan tashqari, arifmetika, geografiya va Rossiya tarixi o'qitilgan [8].

Darsliklar asosan Peterburg va Orenburgda chop etilgan bo'lib, ularning mazmunida imperiya mafkurasi ustun bo'lgan [9].

Mahalliy aholiga ta'siri va qarshiliklar - mahalliy aholining rus-tuzem maktablariga munosabati bir xil bo'lmagan. Ba'zi ota-onalar farzandlarini bu maktablarga berib, ularning kelajakda mansabga erishishini istagan [10]. Shu bilan birga, diniy ulamolar bu maktablarni "ruslashtirish vositasi" deb baholab, ularga qarshi chiqqanlar [11]. Munavvarqori Abdurashidxonov rus-tuzem maktablarini xalqni o'qitishdan ko'ra, ularning dunyoqarashini o'zgartirishga qaratilgan deb baholagan [12].

Rus-tuzem maktablari va jadidchilik harakati - rus-tuzem maktablarida qo'llanilgan zamonaviy pedagogik usullar jadidlar e'tiborini tortdi. Jadidlar sinf tizimi, dars jadvali va tabiiy fanlarni o'qitish tajribasidan foydalanib, yangi usul maktablarini tashkil etdilar [13]. Fitratning yozishicha, rus-tuzem maktablari bilim berish jihatidan foydali bo'lgan, biroq ularning siyosiy mohiyatini unutmaslik lozim [14].

Tadqiqot natijalari va ularning tahlili

Mazkur tadqiqot jarayonida rus-tuzem maktablarining tashkil etilishi, faoliyati va ijtimoiy ta'siri manbalar, arxiv hujjatlari hamda zamonaviy tarixshunoslik tadqiqotlari asosida tahlil qilindi. O'rganishlar natijasida rus-tuzem maktablari Turkiston o'lkasida ta'lim tizimini o'zgartirish bilan birga, mustamlakachilik siyosatining muhim vositasi bo'lib xizmat qilgani aniqlandi [1].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rus-tuzem maktablari orqali mahalliy aholi orasida rus tili va rus madaniyati elementlari tizimli ravishda joriy etilgan. O'quv dasturlarida rus tili markaziy fan sifatida belgilangan bo'lib, haftalik dars soatlarining asosiy qismi aynan ushbu fanga ajratilgan [2]. Bu holat mahalliy o'quvchilarning kundalik muloqotida rus tilining asta-sekin ustun mavqega ega bo'lishiga olib kelgan.

Arxiv materiallari tahlili shuni ko'rsatadiki, rus-tuzem maktablarini tamomlagan bitiruvchilarning muayyan qismi mahalliy ma'muriyat, tarjimonlik, kotiblik va quyi lavozimlarda ish bilan ta'minlangan [3]. Bu esa chor ma'muriyati uchun zarur bo'lgan mahalliy, ammo rus tizimiga sodiq kadrlar shakllanganini anglatadi. Demak, rus-tuzem maktablari o'zining siyosiy vazifasini ma'lum darajada bajargan.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari rus-tuzem maktablarining ijtimoiy hayotga ta'siri bir yoqlama bo'lmaganini ham ko'rsatadi. Mazkur maktablarda joriy etilgan sinf tizimi, dars jadvali, baholash mezonlari va tabiiy fanlarning o'qitilishi keyinchalik jadid maktablari rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatgan [4]. Jadidlar ushbu tajribani milliy ta'lim manfaatlariga moslashtirib, yangi usul maktablarini shakllantirganlar.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, rus-tuzem maktablari mahalliy ziyolilar orasida ikki xil munosabatni yuzaga keltirgan. Bir tomondan, ular zamonaviy bilim manbai sifatida baholangan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ruslashtirish siyosatining vositasi sifatida tanqid qilingan [5].

Munavvarqori Abdurashidxonov va Fitrat asarlarida ushbu ikki tomonlama yondashuv yaqqol ko'zga tashlanadi [6].

Statistik ma'lumotlar tahlili rus-tuzem maktablarining asosan shaharlarda joylashganini va qishloq aholisi uchun ularning ta'siri cheklangan bo'lganini ko'rsatadi [7]. Bu holat mustamlaka ma'muriyatining asosiy e'tibori strategik hududlar va shahar muhitiga qaratilganini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari rus-tuzem maktablarini Turkiston ta'lim tarixida murakkab, qarama-qarshi, biroq muhim bosqich sifatida baholash imkonini beradi. Ular bir vaqtning o'zida ham mustamlakachilik siyosatining quroli, ham yangi ma'rifiy jarayonlarning boshlanish nuqtasi bo'lib xizmat qilgan [1][2][4].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, rus-tuzem maktablari Turkiston tarixida murakkab va ikki tomonlama ahamiyatga ega bo'lgan ta'lim muassasalari hisoblanadi. Ular bir tomondan savodxonlik va zamonaviy bilimlar tarqalishiga xizmat qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan mustamlakachilik va ruslashtirish siyosatini kuchaytirgan [1][2].

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ziyoyev A. Turkiston mustamlaka tizimi. — Toshkent: Sharq, 2000. — 112–118-betlar.
2. Ostroumov N.P. Sredneaziatskie tuzemnye shkoly. — Tashkent, 1908. — 25–30-betlar.
3. Hasanov M. Jadid maktablari tarixi. — Toshkent, 1997. — 41–45-betlar.
4. Semenov A.A. Narodnoe obrazovanie v Turkestane. — Tashkent, 1916. — 39–42-betlar.
5. Ziyoyev A. Rossiya va Turkiston. — Toshkent, 1998. — 86–90-betlar.
6. O'zbekiston Milliy arxivi, Turkiston general-gubernatorligi fondlari.
7. Ostroumov N.P. Sredneaziatskie tuzemnye shkoly. — 52–55-betlar.
8. Semenov A.A. Narodnoe obrazovanie v Turkestane. — 61–66-betlar.
9. Fitrat A. O'zbek maktablari haqida. — Istanbul, 1915. — 45–50-betlar.
10. Behbudiy M. Maktab va madrasalar masalasi. — Samarqand, 1912.
11. Ziyoyev A. Turkiston mustamlaka tizimi. — 134–138-betlar.

12. Munavvarqori Abdurashidxonov. Ta'lim va tarbiya masalalari. — Toshkent, 1913.
13. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent, 1917.
14. <https://e-history.kz>
15. <https://arxiv.uz>